

Hannah Arendt: pleidooi voor 'handelend' onderwijs

Onderwijs als broedplaats van dialoog, ontdekken en zingeven

In het maartnummer van dit blad bespreken Werner de Gruijter en Elisa Klaus *The crisis in education* van Hannah Arendt. Zij gebruikten haar inzichten om actuele ontwikkelingen in het onderwijs te bekritisieren. Met name de economisering moet het terecht ontgelden. Dit wil ik graag aanvullen en verdiepen vanuit een ander belangrijk en veel omvattender werk van Arendt namelijk *De menselijke conditie*.

Joop Berding

Wij mensen hebben als actieve wezens heel verschillende ervaringen, stelt Arendt. In *De menselijke conditie* bespreekt ze de drie bestaanswijzen in wat zij 'het actieve leven' noemt. De meest fundamentele, of het meest menselijke is wat zij 'arbeiden' noemt. Daaronder verstaat ze de stofwisselingsprocessen die wij net als alle levende wezens cyclisch onderhouden met de ons omringende natuur. Het is simpelweg 'leven' en daarmee: verbruiken en verspillen.

Vrijheid

Van andere orde is de tweede vorm: het werken of maken. Dat levert tal van tastbare en geestelijke producten op die ons vluchtige leven stabiliteit geven. Denk aan gebouwen, infrastructuur, meubels en gereedschappen maar ook aan theorieën, concepten en ideeën. Deze producten komen via een doel-middelrelatie tot stand: een ambachtelijk of geautomatiseerd proces dat leidt tot het product. Dankzij werken en maken is de wereld bewoonbaar maar heeft zij nog geen betekenis. Die komt pas tot stand in en door de taal die we met elkaar spreken. Arendt gebruikt hier de term 'handelen' voor. Het gaat om onze pogingen om via overleg en deliberatie tot een gemeenschappelijke wereld te komen. Voor Arendt ligt hier het hoogste goed, ze beschouwt

dit als niet minder dan een 'wonder'. Voor haar ligt hier ook de betekenis van 'het politieke'. Door samen te spreken en wellicht tot overeenstemming te komen, creëren we een publieke wereld en daarmee vrijheid. Arendt is bij dit alles duidelijk geïnspireerd door het antieke Griekse denken over de *polis* en over de manier waarop vrije mensen als gelijken aan elkaar verschijnen, ieder in zijn of haar 'zo'-zijn. Voor dit laatste gebruikt ze de term 'pluraliteit' en die beschouwt ze als fundamenteel voor het politieke leven.

Betekenis

Welke actieve vorm past nu bij onderwijs? Is het een vorm van *arbeiden*? Is er sprake van een zich steeds maar herhalend cyclisch proces, van verbruik? Het zou niet best zijn als dit het geval zou zijn. Arbeiden is het biologische principe dat al onze activiteiten, ook onderwijs, mogelijk maakt maar valt daar niet mee samen. Kunnen we onderwijs als een vorm van *werken* zien? Daar heeft het zeker kenmerken van, denk aan 'schoolwerk': leerlingen maken sommen en werkstukken. Een belang-

rijk verschil met Arendts opvatting van werken, is dat de 'producten' binnenskamers blijven: ze dragen wel bij aan de ontwikkeling van de leerlingen, maar niet aan de wereld. Dat laatste is het onderscheidende. Er gebeurt nog wel iets anders: alleen maar werk, hoe vrij van 'noodzaak' ook, is geen 'onderwijs'. Precies hier komt *handelen* in het spel. Leraren en leerlingen geven woorden aan dingen en gebeurtenissen, gaan daarover een dialoog aan; dit brengt betekenissen tot stand. Wat Arendt als politiek denker hier naar voren brengt is eigenlijk een klassiek pedagogisch idee: kinderen dingen voorhouden of laten ervaren en daarover met elkaar in gesprek gaan. Sinds Comenius in de zestiende eeuw kinderen met de wereld in contact bracht door middel van plaatjes is dit hét model van onderwijs in de westerse wereld.

Bedreigingen en kansen

Het gaat om doen, ervaren, denken, reflecteren, met elkaar spreken en daardoor leren. De schakel van met elkaar spreken is cruciaal: die brengt betekenissen teweeg. Arendt gebruikt een politieke metafoer die we ook prachtig op onderwijs kunnen toepassen: het is wat zij noemt 'de tafel van wereld', waaraan we allen, in al onze pluraliteit zitten. Ieder heeft zijn eigen invalshoek op de dingen die op de tafel worden gelegd. Er is geen standaardantwoord op de vraag: wat zie je hier? Elk antwoord heeft zijn eigen waarde omdat er iets wordt gezien dat alleen 'ik' kan zien. Wat zie je, wat hoor je, wat voel je? En wat vind je ervan? Maar zo zit de wereld niet in elkaar. De Gruijter en Klaus wijzen terecht op de toenemende economisering van onderwijs. Arendts kritiek in *De menselijke conditie* is spijkerhard en haar tijd ver vooruit. Onze planeet wordt opgeofferd aan niets ontziend consumentisme en verspilling. Langzamerhand zijn we de intermenselijke

verhoudingen ook in deze 'arbeidstermen' gaan opvatten. Het werken dat duurzame producten dient op te leveren, is een groot verspillingsproces geworden. Handelen op zijn beurt is steeds meer gaan lijken op maken. Alsof we de manier van omgaan en spreken met elkaar kunnen uitvoeren volgens een doel-middelschema en kunnen 'maken'. Maakbaarheid is helemaal terug in het onderwijs en in andere sectoren zoals de zorg en het sociaal werk. Beoordelingssystemen, afrekenmechanismen, toetsregimes en een onevenredige nadruk op effectiviteit en efficiëntie zijn de bijl aan de wortel van onderwijs als 'trage vra-

aangaat, het algemeen belang, waarin spontaniteit en durven verschijnen voor je medemensen niet langer mogelijk zijn, is een totalitaire samenleving. Arendts sombere, maar realistische analyse is dat dit altijd op de loer ligt. Toch is zij ook de denker van de hoop en van het nieuwe begin. Met elk mens dat wordt geboren, komt de mogelijkheid van een nieuw begin, van 'nataliteit', ter wereld. Nieuwe mensen zullen nieuwe initiatieven ontplooien. Sommige daarvan zullen worden opgepakt door anderen, sommige zullen geen weerklink vinden. Dat is nu eenmaal ons lot: we leven samen met anderen

'Leerlingen die 'anders' leren, zijn de kern van waar onderwijs over moet gaan'

gen'-sector. We denken dat we leerlingen moeten behandelen als 'data': zo snel mogelijk door het systeem, als 'bulk' en vooral zonder storingen. Die storingen – een leerling of student die weerstand biedt, die 'anders' wil leren, die vragen stelt bij 'het systeem' – vormen juist de kern van waar het in opvoeding en onderwijs om moet gaan: iemand worden die nieuwsgierig is, die verantwoordelijkheid wil en durft dragen. Dit is het ideaalbeeld van de betrokken, democratische burger dat we met zijn allen proberen hoog te houden.

'Wat we aan het doen zijn'

De politiek denker Arendt prikkelt ons om na te denken over 'wat we aan het doen zijn'. We lopen het risico dat we, omwille van economische doelen en privaat gewin, de modus van het menselijk handelen uit het onderwijs en daarmee uit onze samenleving verbannen. Maar een samenleving waarin niemand meer durft te vragen naar betekenissen, waarin niemand zich bekommert om wat ons allen

die niet zijn zoals wij en we moeten maar afwachten hoe het gaat. Maar dat is altijd nog een draagbaarder lot dan dat van de totale voorspelbaarheid en planbaarheid. Laten we daarom investeren in het handelen, in het mogelijk maken van nieuwe initiatieven en betekenissen en daarmee in het voortbestaan van onze ene, gemeenschappelijke wereld. En laten we beginnen met onderwijs.

Joop Berding is pedagoog. Onder zijn redactie verscheen de bundel 'Aan het werk met Hannah Arendt. Professionals in onderwijs, zorg en sociaal werk' (2017, Leusden: ISVW Uitgevers). Contact via www.joopberding.nl.

